

Ruben Buys, *Sparks of Reason. Vernacular Rationalism in the Low Countries 1550-1670*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2015. 304 pp. ISBN: 9789087045159. € 35,00.

Sparks of Reason is voor het grootste deel de Engelse versie van het met de Praemium Erasmianum dissertatieprijs gelauwerde proefschrift dat Ruben Buys aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam schreef en dat in 2009 bij Amsterdam University Press verscheen als *De kunst van het weldenken. Lekenfilosofie en volkstalig rationalisme in de Nederlanden (1550-1600)*. Beide boeken verschenen in de Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum-boekenreeks van de Coornhert Stichting (intussen verhuisd van AUP naar Verloren) en dragen dezelfde illustratie op de kaft: een detail uit de *Tabula Cebetis* (1592), een ets van Jacob Matham naar een ontwerp van zijn stiefvader Hendrik Goltzius. Het tafereel (de referentie is aan de Griekse filosoof Cebes, die in de *Phaedo* van Plato als sparring-partner van zijn leermeester Socrates voorkomt) biedt een allegorische loftbetuiging aan de wijsheid, die de mens blijkens deze prent tot het verhoopte zielenheil kan brengen. Het allegorische beeld vat samen wat de auteurs en de teksten die Buys in zijn beide boeken bespreekt in hun gedeelde moedertaal betogen: de mens is op grond van zijn verstandelijke vermogen een in de scheping uniek wezen en het juiste gebruik van dat verstand kan leiden tot een goed en gelukkig leven. Weldenken leidt tot wellevens, met de nodige ondersteuning van God, wiens gave van de wijsheid in de mens doorschijnt.

De ondertitel van Buys' nieuwe studie, *Vernacular Rationalism in the Low Countries 1550-1670*, doet evenwel vermoeden dat zijn Engelse boek naar inhoud toch niet volledig identiek is aan het eerder verschenen Nederlandse. In het Nederlandse 'origineel' was de eindlimiet van het gepresenteerde onderzoek 1600; in het Engelse boek is dat 1670 geworden. Een snelle vergelijkende blik over beide inhoudstafels geeft het meteen aan: de lezer van het Engelse boek krijgt een hoofdstuk extra, het zesde, waarin Buys het in de hoge Middeleeuwen ontstane volkstalig rationalisme dat hij in zijn proefschrift met het werk van Coornhert tot een hoogtepunt zag komen, doortrekt naar de volle zeventiende eeuw, tot in de kringen van het Spinozisme. Buys vraagt daarbij bijzondere aandacht voor *Het Licht op den Kandelaar*, een in 1662 anoniem verschenen tekst van Pieter Baling, die de voorbije jaren wel vaker naar voren

werd geschoven als een van de vroegste Spinozisten. Volgens Buys vertoont de tekst te veel gelijkenissen met het rationalistische discours van Coornhert om Baling als een revolutionair verlichtingsdenker te zien. Baling moet Coornherts werk gekend hebben, besluit Buys.

De Radicale Verlichting die Jonathan Israel in verschillende druk becommentarieerde boeken op de kaart gezet heeft, steunt volgens Buys ten minste voor een deel op een lange en rijke denktraditie waarin de 'ratio' wordt voorgesteld als een positieve kracht die de mens – indien hij er op de juiste manier gebruik van maakt – met het goddelijke in contact kan doen treden. Buys ziet al sporen van dat denken in het werk van Jacob van Maerlant (tweede helft dertiende eeuw): in *Wapene Martijn* zowel als in de *Spiegel historiel* wordt het verstand gezien als een matigende rem op de passies, die wezenlijk georiënteerd is op de ondersteuning van het geloof. In de veertiende en vroege vijftiende eeuw, eerst bij Jan van Boendale en daarna bij Dirc Potter, merkt Buys een vergelijkbare koppeling tussen 'ratio' en 'matiging' op, maar de ethische reflecties in de teksten van de auteurs van resp. de *Lekenspiegel* en *Der minnen loep* staan zijns inziens meer in het teken van een aardse moraal, waarin het primaat van het zelfbehoud ook tot pragmatische keuzes mag leiden – een 'ethics of egoism' noemt Buys het met onverholven reserves. Nog een volle eeuw later (we zijn dan halverwege de zestiende eeuw) is de vraag naar de rol van het verstand een topos in talrijke teksten uit de Rederijkerscultuur, waarin de 'ratio' nu eens als een zelf te beteugelen instrument wordt gezien, dan weer als een kracht die ons in staat stelt met de wispelturigheden van het lot om te gaan.

Zoals de historische termini in de ondertitel van het eerste boek aangeven, valt de centrale focus van Buys' werk evenwel niet op de lange geschiedenis van het volkstalig rationalisme maar op het moment waarop dat in de tweede helft van de zestiende eeuw tot volle bloei komt. Het is de tijd van degenen die Buys in zijn Engelse boek 'Good-Thinkers' noemt, auteurs zoals Coornhert en Hendrik Laurensz Spiegel en de minder bekende rederijkers Marcus Antonius Gillis (Antwerpen) en Louris Jansz (Haarlem). Allen beklemtonen zij het belang van de verstandelijk verworven kennis voor het goede leven. Door zijn rationele vermogens is de mens volgens deze auteurs in staat slechte gewoonten achter zich te laten en op grond van actief verworven zelfkennis tot God te komen. Stuk voor stuk zijn deze 'Good-Thinkers' klassiek

geschoolde humanisten: ze delen met moralisten uit de Oudheid de gedachte dat de mens van nature goed is en tot het kwaad komt door onwetendheid. In hun lectuur van Plato, Aristoteles, Cicero en Seneca ontwikkelen ze een wereld- en mensbeeld dat op minstens een centraal punt botst met het orthodoxe denken van de Hervorming: volgens Calvijn en Luther is de mens van nature zondig en tot het kwade geneigd. Zoals Buys op verschillende plaatsen in zijn boek duidelijk maakt, is dat geen kwestie van het leggen van verschillende accenten: het is een cruciaal geloofstwistpunt dat ervoor zorgt dat een dialoog tussen beide partijen nooit tot een compromis kan leiden, wel tot regelrechte slachtpartijen, verbaal en jammer genoeg ook *otherwise*.

Met *Sparks of Reason* heeft Ruben Buys een bijzonder boek afgeleverd met een grote reikwijdte. De auteur toont zich een begenadigd ideeënhistoricus, die helderheid van uiteenzetting weet te koppelen aan zin voor nuance. Bij zijn zoektocht naar de grote lijn van een traditie trapt hij niet in de val van de eenduidigheid. Hij gaat op zoek naar gelijkenissen maar blijft oog houden voor verschillen. Dat het boek van Buys veel vragen oproept, is een feit, maar dat kan in dit geval enkel positief worden geïnterpreteerd. Door het grote verhaal dat de auteur suggereert – een verhaal dat ons verplicht vragen te stellen bij de artificiële schotten die in het onderzoek nog al te vaak worden geplaatst tussen de Middeleeuwen en de vroege moderniteit – opent *Sparks of Reason* talrijke mogelijkheden tot verder nuancerend onderzoek, zowel naar de middeleeuwse fase van zijn verhaal als naar de periode die Coornhert verbindt met het rationalisme van Spinoza en vóór hem Descartes. Meer

dan eens gebruikt Buys in zijn typering van de zestiende eeuw de metafoor van de 'switchyard': het beeld van de omschakeling is suggestief, dat in elk geval, maar hoe moeten we precies de rol zien die Coornhert speelde in de heroriëntering van de traditie? Heeft hij degenen die Buys aanduidt als de voorlopers van het volkstalig rationalisme ook gelezen en bestudeerd, zoals hij dat deed met de klassieken? Buys gaat niet verder dan hem een 'keen observer' van de volkstalige traditie te noemen, een formulering die handig is en ook begrijpelijk bij gebrek aan feitelijk bewijsmateriaal.

Lezers van Buys' eerder verschenen proefschrift zullen in *Sparks of Reason* vooral in het eerder vermelde zesde hoofdstuk en in het aan Coornhert gewijde eerste hoofdstuk nieuw materiaal vinden. Alleen al dat eerste hoofdstuk wettigt voor mij de publicatie van dit boek voor een internationaal publiek. Nu ook Coornherts *Zedekunst* (1586) in Engelse vertaling is verschenen (van de hand van Gerrit Voogt, eveneens bij Verloren, eveneens 2015) kan ook wie het Nederlands niet machtig is kennis maken met dit uitzonderlijke boek van een denker die – als hij in het Engels, Duits, Frans of Italiaans had geschreven – al langer een rol van internationaal belang had gekend. De studie van Ruben Buys – de auteur van de *Zedekunst* is er de bescheiden protagonist van – biedt niet alleen een handzame duiding van het denken van Coornhert, maar toont ook de ideeëngeschiedenis op haar best. Informatief, inzichtelijk en intelligent: Coornhert zou vast hebben besloten dat de auteur van dit boek een goed leven moet leiden. Ik wens het hem van ganser harte toe.

Jürgen Pieters